

A MAGYARORSZÁGI NÉMET KITELEPÍTÉSHEZ HASZNÁLT NÉVJEGYZÉKEK ÖSSZEÁLLÍTÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI¹

HEINZ ERVIN – LAKATOS MIKLÓS

Bevezető

Magyarország – és nyugodtan hozzátehetjük az egész emberiség – XX. századi történelme bővelkedett tragikus, sok ember személyes sorsát is befolyásoló történelmi eseményekben. A tragédiák okozásában még soha nem voltak ilyen hatékonyak az állami apparátusok az emberiség történelmében, mint a XX. században. Paradox módon a legújabb technikai vívmányokat is alkalmazó, a modern közigazgatás elemeit felvontató közigazgatási szervezetek nem csak a társadalmi-gazdasági élet szervezésében tudtak jeleskedni, hanem a nemtelen célokat követő, a kirekesztő politikát szolgáló, a kisebbségeket üldöző akciókat is igen hatékonyan tudták segíteni. E hatékonyság egyik eszköze, mondhatnánk szimbóluma a névjegyzék, a lista volt. Aki a névjegyzékre, listára felkerült, azt ki lehetett telepíteni, halálba lehetett küldeni, meg lehetett alázni, földönfutóvá lehetett tenni. Nagyon érzékletesen fogalmazta meg *Steven Spielberg* művészi filmjében a Schindler listájában ezen eszköz jelentőségét, igaz, itt inkább a listára való felkerülés jelentette az életet és a kimaradás a halált. A történelmi korokban nem voltak ilyen hatékonyak az állami és magán földesúri apparátusok, hogy egy másik nagy filmrendező *Andrej Tarkovszkij* filmjét felidézzük, az Andrej Rubljovban egy falu lakosságának elűzéséhez nem használtak névjegyzéket, megelégedtek azzal, hogy akit ott találtak, azokat fogdosták össze, és nem foglalkoztak azokkal, akik a közeli ingoványba menekültek, nem fordítottak gondot arra, hogy a nem létező listájuk minden szereplőjét begyűjtsék.

A jelen tanulmány szintén névjegyzékekről, listákról szól, mégpedig a magyar történelem egy igen tragikus eseményével, a magyarországi németek 1945 és 1949 közötti elűzésével kapcsolatban.

A magyarországi németek kitelepítésével kapcsolatban nem egy, hanem több névjegyzékről beszélhetünk, melyek időben és tartalmukban egyaránt változtak. Érdeklődésünk középpontjában azok a névjegyzékek állnak, amelyek valamilyen összefüggésbe hozhatók az 1941. évi népszámlálás során felvett adatokkal. A Központi Statisztikai Hivatal dolgozóiként, több népszámlálás résztvevőiként ugyanis mindennapi munkánk során érezzük, hogy a statisztikai adatszolgáltatást milyen jelentős mértékben befolyásolta az a körülmény, hogy a Hivatal által gyűjtött egyedi adatokat e tragikus eseményhez is felhasználták.

¹ A 2002. február 20-án a Magyar Tudományos Akadémián rendezett tudományos tanácskozáson elhangzott előadás rövidített (szerkesztett) változata. (A teljes szöveg, dokumentumokkal kiegészítve a tudományos tanácskozáson elhangzott előadásokat tartalmazó, közeljövőben megjelenő kiadványban lesz olvasható.)

A Központi Statisztikai Hivatal 130 éves története során következetesen ragaszkodott az összeírások alkalmából begyűjtött személyes adatok, információk bizalmas kezeléséhez. Csak az 1941. évi népszámlálás esetében fordulhatott elő, hogy a Hivatal – kompetenciáját messze meghaladó okok miatt – nem tudott érvényt szerezni ennek az elvnek. Az 1941. évi népszámlálás adatállományának nemzetiségre és anyanyelvre vonatkozó információit ugyanis felhasználták a magyarországi németek ellen 1945-ben és a következő években hozott jogfosztó intézkedések végrehajtására, amelyek a német lakosság jelentős része esetében ténylegesen az ország területéről való kitelepítését eredményezték.

A rendszerváltozást megelőző évtizedekben e témát főleg a nemzetiségi bevallásra gyakorolt hatás felől elemezték a statisztikusok és demográfusok. Azt vizsgálták, hogy mi lehet az oka, hogy Magyarországon a nemzetiségek számát a különböző statisztikai felvételek rendre alulszámlálják és keresték azokat a módszertani megoldásokat, melyek realisabb képet adhatnak a magyarországi nemzetiségek számáról és arányáról. Így jutottak el olyan módszertani megoldásokhoz, mint például a nemzetiség, anyanyelv, beszélt nyelv együttes kezelése, a nemzetiségi családok számlálóbiztos általi minősítése. Különösen ez utóbbi eljárás vált egyre problematikusabbá a személyes adatok védelmével foglalkozó szakemberek szemében.

Az 1980-as évtized vége felé új helyzet állt elő azzal, hogy a rendszerváltoztató pártok az adatvédelem kérdéskörét a polgári-demokratikus államberendezkedés alapjai közé számították. Már az első alkotmány-kiegészítések közé felvették a személyes adatok védelmével és a közérdekű adatok nyilvánosságával kapcsolatos paragrafusokat. Az 1990–1994-es időszak első szabadon választott országgyűlése elfogadta azokat az alapvető törvényeket, melyek rendelkeztek a személyes adatok védelméről, a kisebbségek jogairól és nem utolsósorban a jogállamiság kívánalmainak megfelelő statisztikai rendszerről. Így vált egyre fontosabb kérdéssé, hogy lakossági adatgyűjtések keretében hogyan lehet a legoptimálisabb módon védeni a személyes adatokat, hogyan kell statisztikai adatgyűjtés tárgyává tenni olyan érzékeny kérdéseket, mint a vallás, illetve a nemzetiséghez tartozás.

Az 2001. évi népszámlálás előkészületei és végrehajtása során az adatvédelem kérdésköre kiemelt jelentőséggel bírt, különösen azután, hogy több ún. érzékeny kérdés (vallás, nemzetiség, fogyatékoság) is szerepelt a kérdőívben. A népszámlálási kommunikáció során több esetben is utalás történt az 1941. évi népszámlálás egyedi adatainak felhasználására, és az is megfigyelhető volt, hogy ezt az érvet – az 1941. évi népszámlálás adatainak felhasználását – csak nagy általánosságban hozták fel példaként, konkrét, tárgyszerű elemzés, vélemény-nyilvánítás ebben a témában nem hangzott el. Ezért a KSH Népszámlálási főosztályán néhányan elhatároztuk – a hivatal vezetésének támogatásával –, hogy megpróbáljuk ezt a kérdést – az általánosság szintjéről – a konkrétumok világába hozni, és alapos kutatás révén egyszer és mindenkorra tisztázni, hogy mi is történt valójában. Miután a szakirodalom ebből a megközelítésből ilyen koncentráltan nem foglalkozott e témakörrel, ezért alapvető dokumentumok felkutatása is célként fogalmazódott meg.

A felkutatott dokumentumokat öt csoportba oszthatjuk:

Az *elsőbe* tartoznak a témával foglalkozó könyvek, tanulmányok, cikkek, melyekből kiolvashatók az 1941. évi népszámlálás felhasználására vonatkozó részek. (Ebbe beleértendőek a német földön megjelent, e témát érintő kiadványok is.)

A *másodikba* tartoznak azok a jegyzőkönyvek, miniszteri jelentések és egyéb korabeli dokumentumoknak a másolatai, melyek utalnak a bennünket érintő témára.

A *harmadikba* tartoznak azok a korabeli cikkek, közlemények, melyek érintik a kitelepítés témakörét.

A *negyedikbe* tartoznak a kitelepítéssel kapcsolatos jogszabályok.

Legfontosabb jogszabályok:

12330/1945. ME (dec. 29.) végr.:	1. Nemzetiség vagy anyanyelv
70010/1946. BM (jan. 15.)	2. Magyarosított név visszánémetesítése
	3. Volksbund tagság
	4. Fegyveres német alakulat
32920/1946. BM (máj. 10.)	Rajk leirat: <i>Mentes, aki német anyanyelvű, de magyar nemzetiségű, ha nem esik a 2–4. pont alá</i>
12200/1947. Korm. (okt. 28.) végr.:	a) Német nemzetiség
84350/1947. BM (nov. 27.)	b) Volksbund tagság
	c) Fegyveres német alakulat (önként)
	d) Név visszánémetesítés

Végül a legfontosabb *ötödik* csoportba tartoznak a *Thirring Lajos* által ránk hagyott feljegyzések, körözüvények, fogalmazványok, melyek jól érzékeltetik azt a nehéz helyzetet, melyben elődeink dolgoztak.

I. Az 1941. évi népszámlálás előkészítése

A téma alaposabb megértéséhez röviden ismertetnünk kell, hogy az 1941. évi népszámlálási tematika összeállításakor milyen megfontolások játszottak szerepet az anyanyelvi, nemzetiségi kérdések felvétele tárgyában. A korabeli dokumentumok alapján megállapítható, hogy ez a kérdés Európában, sőt az egész világon egyaránt téma volt a politikusok, a társadalomkutatók és a statisztikusok körében. Az államok többsége soknemzetiségű állam volt, és egyre inkább előtérbe került az a gondolat, hogy rendezni kell az államalkotó többségi nemzet és az állam területén élő kisebbségi nemzetek (nemzetiségek) kapcsolatát. Az 1941. évi népszámlálást rendkívüli, háborús körülmények között hajtották végre, Európában és a világ többi részén háború dúlt, a magyar politikai elit Trianon utáni nemzet-egyesítő törekvése sikerrel kecsegtetett, mely befolyásolta a népszámlálási tematika kialakítását is. Főleg a tekintetben, hogy a megnagyobbodott országterületen az etnikai népösszetétel jóval kevertebbé vált, mint volt a meglehetősen egyszínű ún. trianoni Magyarországon, így igény jelentkezett az egyes népcsoportok pontosabb behatárolására is.

A magyar népszámlálások tematikájának kialakítását mindig alapos módszertani előkészítő munka előzte meg, melynek keretében – a közigazgatás hagyományos résztvevőin túl – társadalomtudósok, statisztikusok elemezték egy-egy résztema népszámlálási programba történő felvételének előnyeit, hátrányait. Nem volt ez másképpen az 1941. évi népszámlálás előkészítésénél sem. Számos konferenciát, értekezletet hívtak össze az 1941. évi népszámlálás kialakítandó témaköreinek ügyében. Témánk szempontjából különösen fontosak azok az előkészítő anyagok, melyek az anyanyelv, a

beszélt nyelv és a nemzetiség kérdését érintették. (Fontos előkészítő tanácskozás volt például az 1940. V. 17-én tartott tárcaközi értekezlet, az Országos Statisztikai Tanács 1940. VI. 11- 19-én megtartott folytatólagos ülése.) A nemzetiséget érintő kérdéskört részletesen tárgyalták a Nemzetközi Népeségtudományi Unió Magyarországi Csoportjának és a Magyar Statisztikai Társaságnak közös ülésein.

Fontos előadást tartott 1940. II. 6-án *dr. Elekes Dezső* a Központi Statisztikai Hivatal későbbi elnöke „A nemzetiségek számbavétele” címmel. Utólagosan megállapíthatjuk, hogy alaplőről van szó, e tanulmány a témával foglalkozó szakemberek számára megkerülhetetlen. *Dr. Elekes Dezső* alapos tényfeltárás után megállapítja, hogy a magyar népszámlálások történetében először a kérdőívre fel lehet venni a nemzetiség kérdését is, azonban csak az anyanyelv, illetve a más beszélt nyelv társaságában lehet ezt a kérdést szakszerűen vizsgálni. Az egész kérdéskörrel kapcsolatban azonban a szerző a következőkre figyelmeztet:

„Ám a nemzetiségi statisztika tárgyilagossá mívelését a szorosan vett ellenőrzésen túlmenően is kell biztosítani. Ha a kisebbséghez tartozó adatszolgáltatót utólag bárminő hátrány érheti nyelvének, nemzetiségének szabad bevallásáért, az egyébként legminta-szerűbb statisztikai módszer és ellenőrzés is csődöt mond. Csak a kisebbségvédelem száz százalékos megvalósítása esetén számíthatunk a valóságnak megfelelő bevallásokra.”

A korabeli dokumentumok azt mutatják, hogy elődeink alaposan körüljárták ezt a kérdést, megvizsgálták e témakör nemzetközi vonatkozásait és tapasztalatait, amelyeket – nem mechanikusan – inkább a magyarországi sajátosságokat is figyelembe véve próbáltak adaptálni. Az 1941. évi népszámlálás előkészítésére rányomta bélyegét, hogy a népszámlálások máig tartó történetében egyedülálló módon, Magyarország miniszterelnöke olyan férfiú volt, aki szakemberként vehetett részt az előkészítésben. *Gróf Teleki Pálról* van szó, aki földrajz- és társadalomtudósként jogot formált arra, hogy a népszámlálás előkészítése során véleményét ne csak mint politikusét, hanem mint szakemberét is figyelembe vegyék. Tudományos munkásságának egyik fő vonulata volt a többségi és kisebbségi nemzetek (nemzetiségek) egymáshoz való viszonyának vizsgálata. Több nagy hatású előadást tartott ebben a témában, többek között 1940. VI. 13-án és VII. 2-án. Meggyőződése volt, hogy egy nemzetiséghez való tartozást nem csak az anyanyelv ismeretével írhatjuk le, hanem egy közösséghez tartozó szubjektív érzéssel is számolnunk szükséges. Jól tudta, hogy 1870 és 1930 között a magyar népszámlálások csak az anyanyelv, és más beszélt nyelv kérdezésével próbálták ezt a kérdést megoldani, ezért javasolta, hogy próbálják e nehéz témakört további kérdéssel pontosabbá tenni.

Az 1941. évi népszámlálást előkészítő tanácskozásokon ellentétes vélemények fogalmazódtak meg a nemzetiség kérdéskörének lehatárolásával kapcsolatban, a többség belátta, hogy az anyanyelven kívül kell további fogódzó egy adott ország kisebbségének pontos meghatározásához. Mindenesetre a népszámlálás előkészítése idején funkcióban levő miniszterelnököknek, *gróf Teleki Pálnak* határozott véleménye volt erről a kérdéstről, amit *Dobrovits Sándor* elnöknek szóló levele is bizonyít, melyben leírja, hogy szükségesnek tartja a nemzetiséggel kapcsolatos kérdés felvételét a népszámlálási programba, és mint miniszterelnök felszólítja a Hivatal elnökét a népszámlálási előkészületek ilyen szellemben történő folytatására.

Az 1941. évi népszámlálást előkészítő tanácskozásokon szinte minden résztvevő felhívta a figyelmet a nemzetiségi adatok bizalmas kezelésére, továbbá arra, hogy amennyiben ez nem valósulna meg, akkor nagy csapás érné a statisztikai adatszolgáltatást. Könnyen elképzelhető, hogy az előkészítés két kulcsfigurája, *dr. Elekes Dezső* és *dr. Thirring Lajos* mit érezhetett öt évvel később, mikor ez a felszólításuk süket fülekre talált, és a statisztikai adatgyűjtés alapelveit zilálták szét az 1941. évi népszámlálás egyedi nemzetiségi adatainak kiadásakor. De *gróf Teleki Pál* is csodálkozott volna – ha megéli –, hogy alapeszméje mennyire sérült akkor, mikor a német anyanyelvű, de magyar érzelmű (nemzetiségű) lakosságot is kitelepítésre ítélték. Pedig az említett levelében, pont a német nemzetiségűek pontos lehatárolásának szükségessége felől példálózott a következőképpen:

„Budapest, 1940. május 17.

Tisztelt Barátom!

Az, hogy esetleg nehezen fogják érteni, hogy mit értünk nemzetiség alatt, az először is nem áll. Lehet, hogy aki túl sokat analizál és túl jól akarja tudni a dolgokat, az nem fogja érteni, mert szőrszálhasogató. De a nép meg fogja érteni minden esetre. – Közoktatási miniszter koromban jártak nálam svábok, akik a magyar iskolát kérték vissza és akik egész világosan megmondották: mi nem vagyunk németek, de németajkú (svábul beszélő) magyarok. Ebben a statisztika megtalálhatja a maga egészen egyszerű principiumát.”

Dr. Thirring Lajos 1946 elején visszatért *gróf Teleki Pál* miniszterelnök szerepére és a következőket tartotta szükségesnek elmondani:

„Szigorúan bizalmas!

Tájékoztató feljegyzések a hivatalos statisztikai szolgálat rendelkezésére álló népszámlálási adatok és a magyarországi németek kitelepítése ügyében.

„Teleki Pál gróf, akkor kormányelnök, aki a népszámlálási előmunkálatokat a legéberebb figyelemmel kísérte és részben közvetlenül és személyesen irányította is, éppen ezért adta ki a jelszót: „nem akarunk papírmagyarokat”. Azt értvén ez alatt, hogy a németiség és általában a nemzetiség kérdésében a kormányzat teljesen tisztán kell, hogy lásson, még akkor is, ha az eredmény esetleg nem lenne minden tekintetben vagy részletben kedvező a magyarságra nézve. Ezért került az 1941. évi népszámlálás számlálólapjára egyes szomszédos államok ugyancsak kettős (anyanyelvi és nemzetiségi) kérdés-rendszeréhez hasonló az anyanyelven kívül a nemzetiség kérdése is, módot adva arra, hogy mindenki szigorúan statisztikai számbavétel céljából anyanyelvén felül és anyanyelvére való tekintet nélkül is és minden befolyástól mentesen népi hovatartozásáról szintén vallomást tehessen. Éppen ezért fordítottak a népszámlálást előkészítő statisztikai hivatali kiküldött tisztviselők különös gondot arra – szintén Teleki Pál gróf miniszterelnök utasítása alapján – hogy a számlálást közvetlenül végrehajtó számlálóbiztosokat a fenti jelszó megértésével a kendőzetlen igazság kutatására intsek, a lakosságot pedig felvilágosítsák arról, hogy bármilyen nemzetiségnek, vagy anyanyelvnek az adatszolgáltatók által történő teljesen szabad bejegyzése utóbb semmiféle politika vagy egyéb hátránnyal nem fog járni. A népszámlálási eredmény megfelelt a várakozásnak és

a német propaganda adataival szemben a korábbi magyar népszámlálások alapján kialakult magyar becsléseket igazolta.”

II. A kitelepítéssel kapcsolatos névjegyzék elkészítését körülvevő viták, szakmai vélemények

A nagypolitikai kérdésekről e tárgykörben nem kívánunk szólni, hiszen számos nagyigényű, széles összefüggéseket feltáró cikk, tanulmány jelent meg e nehéz korszakkal kapcsolatban. Célunk, hogy főleg azokról az összefüggésekről szóljunk, melyek a magyar statisztikai szolgálat helyzetét befolyásolták e korszakban. Mindenek előtt jeleznünk kell e korszak alapvető problémáját, mely szerint a háborús események következtében alapvető dokumentumok semmisültek meg, a rendkívüli politikai helyzetben szükséges dokumentumok tűntek el, és a polgárok számára létkérdéssé vált, hogy életük egyes eseményeit igazolni tudják. Érthető, hogy a csak statisztikai célokra szolgáló összeírásokat is fel szerették volna használni egyéni problémáik megoldására, életük egyes eseményeinek valóságát dokumentálására. Ezért már a háború vége felé is fordultak egyének a Statisztikai Hivatalhoz, hogy igazolást kérjenek arról, hogy az 1941. évi népszámlálás alkalmával milyen adatokat vettek fel róluk, és itt nem csak az anyanyelvi, nemzetiségi kérdéskörrel volt szó – persze ez a későbbiek során alapvető témává vált –, hanem más, például az iparigazolvánnyal, szakképzettséggel kapcsolatban is kértek igazolást. A megkeresésnek ezt a formáját a Hivatal vezetői elfogadták, aggályosnak nem tartották, mivel véleményük szerint az 1929. évi XIX. statisztikai törvény módot adott e kérések teljesítésére. (Már ebben a korban is az volt a vélemény, hogy saját személyes adataival mindenki maga rendelkezik, így információt is kérhet a korábban felvett adatairól.) Természetesen az e kérések teljesítésével kapcsolatos növekvő munkateher ilyen célra történő lekötése a Hivatal más fontos feladataitól – pl. a béke-előkészítéssel kapcsolatos munkáktól – vonta el az oly nélkülözhetetlen munkacserét.

Azonban az 1944. év végén és 1945 első felében a német kitelepítéssel kapcsolatos kül- és belpolitikai viszonyok borúsabbá váltak, ami a Statisztikai Hivatal helyzetét is alapvetően érintette. A jelen tanulmányban csak jelzésszerűen foglalkozunk e témakör nagypolitikai vonulatával. Mint ismeretes, a magyar politikai élet szereplőinek többsége a német kitelepítéssel kapcsolatban azon a véleményen volt, hogy nem szabad ezt a kérdést a kollektív bűnösség elve alapján megoldani.

Valamilyen formában az egyéni felelősség kérdését vetették fel, és például arra gondoltak, hogy főleg azokat a németeket kell kitelepíteni, akik komoly szerepet vállaltak a Volksbund-ban, SS katonák voltak stb. Nem véletlen, hogy a földosztást elrendelő jogszabályok még csak ebben a körben rendelik el a vagyonelkobzást és a földtől való megfosztást. A politikai életben már felbukkannak ennél radikálisabb nézetek, a politikai pártok sorra készítik el a kitelepítéssel kapcsolatos elképzeléseiket, a Nemzeti Párt programjában már felbukkan az 1941. évi népszámlálásra történő utalás, igaz még csak a német nemzetiségűek vonatkozásában. 1945. május 4-én felállítják a cinikus nevű Népgondozó Hivatalt, de ebben a rendeletben is még csak a „fasiszta németek” kitelepítéséről van szó. Az 1945. május 14-i pártközi értekezlet még mindig nem kívánta alkalmazni a kollektív bűnösség elvét és csak az egyéni felelősség kérdését vetette fel. A hazai németiség ügye 1945 nyarán drámai fordulatot vesz. Az 1945. július 17. és

augusztus 2. között tartott Potsdami értekezlet résztvevői megállapodtak abban, hogy Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról a németeknek Németországba történő áttelepítése érdekében intézkedéseket kell tenni. Nem taglalva a részleteket megállapíthatjuk, hogy a magyar kormány fokozatosan lépéskényszerbe került. A Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács november 20-i határozata kb. 400–500 000 ezer főben állapította meg a Magyarországról kitelepítendő németek számát, a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság november 28-i ülésén pedig már konkrét tervekkel fogalmazott meg a kérdéssel kapcsolatban. A Tildy-kormány bár tisztában volt azzal, hogy a magyarországi németiség áttelepítése napirendre kell hogy kerüljön, de váratlanul érte a kitelepítendőek minden képzeletet felülmúlóan magas számának a megállapítása. (Máig nem lehet tudni, hogy a nagyhatalmú SZEB hogyan állapította meg ezt a magas számot. Van egy olyan feltételezésünk, hogy esetleg a megnagyobbodott Magyarországon 1941-ben megszámlált 532 868 német nemzetiségűt vették alapul, mivel még formailag nem dőlt el az, hogy hol fognak húzódni Magyarország végleges határai.)

1945. november 20. és a végső rendelet 1945. december 29-i megfogalmazása között már sok idő nem volt, és a Tildy-kormány meglehetősen sietve, lényegében kapkodva dolgozta ki a részleteket. Miután nem kerülhette vagy már nem akarta megkerülni a kollektív bűnösség kérdését, sajnos az akkori vélemények szerint a legegyszerűbb megoldáshoz folyamodott, elővette az 1941. évi népszámlálás témáját és a kiadott rendelet egyik legfontosabb részeként megfogalmazta az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai felhasználásának szükségességét.

A Statisztikai Hivatalban folyamatosan kénytelenek voltak foglalkozni ezzel a kérdéssel, először az egyéni igazolások kiadása miatt, másodsor a béke-előkészítő munkálatokra kellett különböző statisztikákat összeállítani az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adataiból, harmadszor pedig – és ez volt a legsúlyosabb és legfájdalmasabb feladat – az 1945. december 29-i kormányrendelet végrehajtási utasítása szerint a Népgondozó Hivatal részére az 1941. évi népszámlálás adatai alapján névjegyzékeket kellett összeállítani azokról, akik német anyanyelvűnek és/vagy német, illetve magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Mint említettük, ez utóbbi tökéletesen ellentmondott a nemzetiséggel kapcsolatos összeírási elveknek. (Meg kell jegyezni, hogy ilyen névjegyzéket már jóval korábban kellett készíteni, de még nem tudhatták, hogy az lesz a legfontosabb kitelepítési dokumentum.)

A Statisztikai Hivatal vezetői már attól a pillanattól fogva, hogy felmerült a gondolat az 1941. évi népszámlálás adatainak felhasználásáról, megfogalmazták kételyeiket. (Meg kell jegyezni, hogy más közigazgatási szervekben dolgozók is jelezték kétségeiket, így több neves szakember tiltakozott a készülő rendelet elvi, jogi, erkölcsi buktatói miatt, ezek közé a bátor férfiak közé tartozott *Bibó István*, a BM közigazgatási főosztályának vezetője, *Keszthelyi Nándor*, a BM nemzetközi osztályának vezetője és *Kertész István*, a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának a vezetője.) Érzékeltetésül álljon itt egy *Bibó István* által írt szöveg, melyet 1945. május 14-én fogalmazott meg:

„Mindenképpen a legélesebb követelendőnek tartom a következőket:

1. Elejteni azt a gondolatot, hogy azért, mert valaki a népszámlálásnál magát német nemzetiségűnek vallotta, egymagában ok lehessen a telepítésre, vagy egyáltalán bármiféle jogkövetkezésmennyel sújtassék. Tisztában kell azzal lennünk, hogy az egész akkori magyar rezsim nem csak hogy bátorította a svábságot arra, hogy szabadon vallja magát

olyan nemzetiségűnek, amilyenek akarja, hanem éppen a nemzethű svábság vezetőit egyenesen föl is szólította, hogy vallják magukat német nemzetiségűnek, mert hiszen csak ezáltal tarthatták meg jogcímüket ahhoz, hogy a német kisebbség vezetésével foglalkozzanak. De ezenfelül az akkori magyar kormányok a Volksbund részére teljesen szabad kezet engedtek mindenféle terrorizálásnak és ráhatásnak abban az irányban, hogy minél többen vallják magukat német nemzetiségűnek. Ugyanez áll a megmagyarosított nevek visszanevetésével is. A deportálás nem lehet olyan egyszerű közigazgatási nyilatkozatoknak a következménye, amelynek szabadon való megtétele a demokrácia alapvető vívmányai közé tartozik. A népszámlálásra vonatkozóan még külön utalnom kell arra, hogy a demokratikus szellemű népszámlálás az utolsó száz esztendőnek az egyik legkomolyabb kultúrvívmánya, és ha Magyarországon egyszer lehetséges az, hogy népszámlálási vallomására kényszerű deportálás legyen a jogkövetkezmény, akkor itt 100 esztendőig senki nem fogja bevallani nem csak a nemzetiségét, de az adójától kezdve a pártállásáig, semmit.

Dr. Thirring Lajos 1981-ben az 1941. évi népszámlálás történetét leíró kiadványában röviden a következőképpen foglalta össze az e korszakkal kapcsolatos történéseket:

„Dr. Thirring Lajos: Az 1941. évi népszámlálás. A népszámlálás története és jellemzése:

„Egészen különleges, kényes és nehéz feladatot jelentett s az e célból erősen megnövelt létszámú népszámlálási személyzetre igen nagy munkaterhet rótt annak a feladatnak a megoldása, mely a németek egy részének áttelepítésével kapcsolatban háramlott a Központi Statisztikai Hivatalra. Az idevágó kormányrendelet ugyanis az 1941. évi népszámlálás adatvállomását tette az áttelepítések elbírálásának egyik legfőbb és mindenestre legáltalánosabb alapjává.

Hasonló jellegű munkafeladatok már közvetlenül a háborús cselekmények befejeződése után felmerültek, de inkább csak alkalmi jelleggel. 1945 második felében ugyan a Hivatal új elnökének utasítására és miniszterelnökségi döntés értelmében folyamatosan és átfogóbban készültek tájékoztató jegyzékek a német nemzetiségű és anyanyelvű lakosokról, de szó sem volt arról, hogy azok ilyen hatósági intézkedések alapját alkossák. Az új rendelkezés ilyen körülmények között váratlanul érte a népszámlálási részleget: szakértői előzetesen semmilyen ezzel közvetlenül kapcsolatos tárgyalásban nem vettek részt és aggályait (az adatszolgáltatás titkosságának áttörése tekintetében stb.) is csupán utólag adhatták elő. A Hivatal 1945 decemberében hirtelen elhunyt elnöke azonban nyilvánvalóan nem térhetett ki az elől, hogy az 1941-es számlálólapok alapján összeállított községenkénti és városenkénti jegyzékek, többé-kevésbé objektív alapot nyújtva az az áttelepítési intézkedésekre, felhasználtassanak erre a célra. Egyébiránt ugyancsak az akkori hivatalvezető intézkedett még 1945 derekán arról is, hogy a népszámlálási részleg mindazok számára, akik e célból a Hivatalhoz fordultak, írásban igazolja 1941. évi anyanyelvi ill./és nemzetiségi adatvállomásukat. A kétféle munka: a jegyzékek erőltetett ütemben történt összeállítása és a nagyon sok esetben kért igazolások kiállítása rendkívül súlyos megterhelést jelentett a Hivatal számára és több mint fél éven át száznál, majd huzamosabb ideig ötvennél több alkalmazott teljes munkaidejét igénybe vette.

Ezt és a többi rendkívüli munkát figyelembe véve nem meglepő, hogy a tulajdonképeni népszámlálási feladatok megoldása teljesen a háttérbe szorult. Holott már 1945 tavaszától fogva meg voltak a terveink a félbemaradt munkálatoknak legalább is a felszámolásához.”

Dr. Thirring Lajos hagyatékában részletesebben kidolgozott dokumentumokat is találunk. Például 1945. július 25-én írt egy összefoglaló jelentést az „Anyanyelvi és nemzetiségi egyéni adatok kiszolgáltatása” tárgyában. Ebben leírja, hogy miért aggályos az egyéni adatok hatóságok részére történő kiadása, felpanaszolja, hogy már 1945. április 18-án a politikai rendőrség adatokat kért egyes Pest megyei községek népszámlálási anyagából, részletesen leírja, hogy ez az akció csak egyes személyek magánálláspontját tükrözte és Bibó István segítségével hogyan sikerült végül az ezen felüli adatkiadást leállítani, egyben javaslatokat tett a jövőre vonatkozóan.

„Anyanyelvi és nemzetiségi adatok kiszolgáltatása.

Javaslat.

„Egyéni adatoknak az adatszolgáltató saját személyére való kiszolgáltatását a törvény nem tiltja. Ez a kiszolgáltatás tehát a jövőben is történjék meg, ha nem okoz aránytalan nehézséget és munkatöbbletet. A kiszolgáltatás a 232/1945. sz. elnöki engedély által meghatározott keretben (házastárs, fel-, lemenők, testvérek részére, illetőleg ezekről) történjék meg, azzal, hogy a tett tapasztalatok alapján a megfelelő adatok vő, meny részére, illetőleg a vőről és menyről is kiszolgáltathatók; hasonlóképpen kiszolgáltathatók legyenek az adatok meghatalmazással rendelkező ügyvédnek. Az adatok kiszolgáltatásánál a személyazonosság megfelelő igazolása is szükséges.

Hatóságok kéréseinek az ügyét éppen a belügyminisztériumi állásfoglalás értelmében, továbbá a munkamennyiségre való tekintettel, valamint azért is, mert az ilyen tömeges egyéni adat-kiszolgáltatás veszélyezteti a jövő adatgyűjtések tisztaságát és őszinteségét, érdemes lenne írásban a részletek feltárásával újból a Miniszterelnök úr elé terjeszteni. Abban az esetben, ha az adatok kiszolgáltatását a Miniszterelnök úr továbbra is engedélyezné, tisztázni kellene a hatóság fogalmát, vagyis azt, hogy pl. igazolóbizottság, Nemzeti Bizottság, Földigénylő Bizottság hatóság-e.

Bp. I/45. VIII. 25.”

Még konkrétabb összefoglalást ad 1945. szeptember 17-i dátummal, egyben jelzi azt a bizonytalanságot, mely e kérdésben ebben az időszakban megfogalmazódott.

„Anyanyelvi és nemzetiségi egyéni adatok kiszolgáltatása.

Tekintettel arra, hogy a Hivatal álláspontja kezdettől fogva és Miniszterelnök úr első állásfoglalása is az volt, hogy a törvényes rendelkezések szigorúan betartassanak, a Hivatal kiküldöttje felkereste Bibó István minisztertanácsost a belügyminisztérii átirat aláíróját, hogy a Központi Statisztikai Hivatal bővebb tájékoztatást kapjon a belügyminisztérii álláspont megváltoztatásáról.

Bibó István közölte, hogy az engedélyezés nyilván egyedül az időközben már el is távozott Zöld államtitkár személyes befolyására történt, aki nem vette figyelembe, hogy a kiszolgáltatás az országos statisztikai érdekek igen súlyos sérelmével járhat és a jövőben a bevallások őszinteségét és valóságát nagymértékben veszélyezteti nem csak anyanyelvi és nemzetiségi téren, hanem más adatfelvételeknél is. Éppen ezért az a kéré-

se, hogy a Központi Statisztikai Hivatal Miniszterelnök urat a változott belügyminiszteri álláspontnak megfelelően eredeti elzárkózására vegye rá, annál is inkább mert a svábok kitelepítése is nem népszámlálási, hanem más alapokon fog megtörténni. Az ellen természetesen nem merült fel kifogás, hogy az összeírt egyének házasársának, fel- és lemenőinek, testvérének, apósának, vejének, menyének, illetőleg ezekről is és végül meghatalmazott ügyvédjének az adatvallomásokról igazolvány kiadható legyen.

Az előadottakra figyelemmel tisztelettel javasolom, hogy Miniszterelnök úr ennek a kérdésnek végleges tisztázására az illetékes miniszterelnökségi államtitkár irányításával értekezlet összehívását rendelje el. Tiszteletteljes véleményem szerint az értekezletre a belügyminisztérium részéről Bibó és Szabeny o. főnök urak, továbbá az Igazságügy Minisztérium törvényelőkészítő bizottságának képviselője, a Központi Statisztikai Hivatal kiküldöttjei, végül a korábbi tárgyalásokat vezető Dobrovits Sándor miniszteri o. főnök volna meghívandó.

1945. október 24-én végül megtartották a javasolt szakértői értekezletet, amelyen a Belügy-, Igazságügy Minisztérium, a Miniszterelnökség és a Központi Statisztikai Hivatal munkatársai vettek részt. Lényegében a következő megállapodásra jutottak:

*„Nemzetiségpolitika Magyarországon – 1945
(dr. Tóth Ágnes)*

„A törvény rendelkezéseitől eltérően a német nemzetiségűek névjegyzéke kiadható, de csak olyan hatóságoknak, melyeknél nem forog fenn a visszaélés, rosszhiszemű vagy téves felhasználás (egyéni érdek, egyoldalú pártszempontok stb.) érvényesítése, vagy éppen a Hivatalra történő hivatkozással a publikálás veszélye.”

Ezért úgy döntöttek, hogy a névjegyzékeket a helyi hatóságoknak nem lehet kiadni. A Belügyminisztériumnak azonban jogában állt a névjegyzékek kiadását engedélyezni. Dr. Elekes Dezső ismételten jelezte, hogy ezeknek a jegyzékeknek okmányyszerű kezelése több szempontból is elfogadhatatlan. Majd észrevételeit a következőképpen zárja:

*„Nemzetiségpolitika Magyarországon – 1945
(dr. Tóth Ágnes)*

„A hivatalos statisztikai szolgálatot érintő célkitűzésekkel és alapelvekkel alig áthidalható ellentmondást jelent, hogy egyes esetekben nem nemzetellenes, hanem nemzethű német anyanyelvű állampolgárok jóhiszemű, és az akkori kormány által kívánt őszinte adatvallomását most a kormányzat azok ellen fordítja vissza, akiket a népszámlálás idején a jövőbeni bántatlanság felől a Központi Statisztikai Hivatal miniszterelnöki utasítása, de a statisztikai adatgyűjtések lényegének megfelelően is, minden erővel biztosítani igyekezett.”

Dr. Thirring Lajos az ún. kitelepítési rendelet meghozatala után 1946. január 15-én a következőképpen foglalja össze a Hivatal álláspontját:

„Tájékoztató feljegyzések a hivatalos statisztikai szolgálat rendelkezésére álló népszámlálási adatok és a magyarországi németek kitelepítése ügyében.

1/ A népszámlálási számlálólapok statisztikai számbavétel céljait szolgálták, tehát nem tekinthetők okmányyszerű egyéni adatfeljegyzéseknek;

2/ az egyéni adatoknak rendeltetés ellenes, nem számszerű felhasználása az 1929: XIX. t. c. rendelkezéseibe ütközik és

3/ hosszú időre súlyosan veszélyeztetheti a jövőbeli statisztikai felvételek eredményeinek valószerűségét is.

4/ A számlálólap-anyag keveredése és hiányai miatt az eseteknek egy talán nem nagy, de számszerűleg meg sem becsülhető arányában amúgy sem használhatók okmányyszerű bizonyító eszközként.

5/ A hivatalos statisztikai szolgálatot érintő célkitűzésekkel és alapelvekkel alig áthidalható ellentmondást jelent, hogy egyes esetekben nem nemzetellenes, hanem nemzetű német anyanyelvű állampolgárok jóhiszemű és az akkori kormányzat által kívánt őszinte adatvallomását most a kormányzat azok ellen fordítja vissza, akiket a népszámlálás idején a jövőbeni bántatlanság felől a Központi Statisztikai Hivatal miniszterelnöki utasításra, de a statisztikai adatgyűjtések lényegének megfelelően is, minden erővel biztosítani igyekezett.

Budapest, 1946. évi január hó 15-én.”

Mint látjuk az 1941. évi népszámlálás előkészítésének és végrehajtásának két kulcszereplője dr. Elekes Dezső és dr. Thirring Lajos hiába fogalmazta meg aggályait, a különböző szakmai bírálatokat, véleményeket mind a kormány, mind az egyes minisztériumok figyelmen kívül hagyták, és a Statisztikai Hivatal rákényszerült a későbbi tevékenységét oly hátrányosan befolyásoló feladat végrehajtására.

III. A névjegyzék összeállításának konkrét megvalósítása, az egyéni igazolások kiadása

A dr. Thirring Lajos által hátrahagyott hagyaték legfontosabb része azok a dokumentumok, melyek a Statisztikai Hivatal néhány munkatársa ellen indított, 1946 februárjában kezdődött rendőrségi és bírósági eljárás kapcsán születtek. (Melynek nagy sajtóvisszhangja volt.)

A rendőrségi és bírósági eljárás miatt dr. Thirring Lajos és dr. Elekes Dezső számos feljegyzést, memorandumot készített arról, hogy a Statisztikai Hivatal nehéz helyzetét feltárja, melybe azért került, mert az eredetileg csak népszámlálási célra felvett kérdőívekről hirtelen közigazgatási jelleggel bíró okmányokat kellett kiállítani. Több feljegyzésben dr. Thirring Lajos megpróbálta összefoglalni a párhuzamosan folyó tevékenységeknek – névjegyzék készítésének és egyéni igazolások kiadásának – a menetét.

„A hazai németiség kitelepítésével kapcsolatos munkálatok sorrendje

A svábstatisztikai csoport ügykörszerűen a társadalom-statisztikai ügykörhöz (vezetője: Dr. Thirring Lajos) tartozik; a svábstatisztikai munkálatok irányítója: Dr. Berti Béla miniszteri fogalmazó.

„I.

Névjegyzékek összeállítása és a Népgondozó Hivatal részére való megküldése.

A német névjegyzékek összeállítása a hazai németiség kitelepítésével kapcsolatos statisztikai munkálatok legfontosabb része; közvetlen vezetője: Vereskuti István stat. ellenőr. A munkacsoport ez idő szerint 60-70 főből áll s a csoport egyes részei az új épület I. 10. és II. 7. és a régi épület II. 15. sz. alatt vannak elhelyezve. Az alcsoportok vezetői:

Kubát Mária és Martisovics Auguszt, akik Vereskuti stat. ellenőr közvetlen irányítása mellett végzik munkájukat. A csoport feladata a német anyanyelvűek és nemzetiségűek számlálólapjainak a népszámlálási lapanyagból való kipörgetése, névjegyzékbe foglalása és a Népgondozó Hivatal részére egy példányban való megküldése. (Másodpéldány nem készül.) Az 1941. évi népszámlálási adatokkal szemben mutatkozó esetleges nagyobb eltérések esetén, a csoport az anyagot újból átvizsgálja. A Hivatal az elkészült jegyzéket – még akkor is, ha az újbóli átlapozás sem vezet eredményre – tehát hiányosan is, (e körülmény feltüntetésével) megküldi a Népgondozó Hivatalnak. Az ostrom alatt /esetleg a folyamatban lévő munkálatok során összekeveredett anyagból – más községből – későbbi időpontban előkerülő egyes számlálólapokról a Hivatal pótnévjegyzékeket készít és a pótnévjegyzékeket a Népgondozó Hivatalnak haladéktalanul megküldi.

A csoport vezetője a kitelepítések időrendjének megfelelő sorrendben végzeteti a szükséges munkákat, melyeknek vázlat-szerű sorrendje a következő: átvételi elismervény ellenében átveszi az érintett községek számlálólap-anyagát a raktár vezetőjétől, aki a kiadott községekről raktári nyilvántartást vezet. (Jegyzékbe foglalás után az anyag két részletben kerül vissza a raktárba; a magyar anyag visszahelyeztetik eredeti helyére, a német anyag külön – vasajtóval, láncsal elzárható raktárhelyiségben tárol.) A kézben lévő anyag a jegyzék elkészítéséig lezárható munkaszobákban marad. Az elkészült névjegyzékek a számlálólapokkal összeolvasatnak (behasonlíttatnak) és az összeolvasó tisztviselők a jegyzéket aláírják. A kész jegyzékeket a csoportvezető elismervény ellenében a munkálatok irányítójához juttatja, aki azokat az esetleges javítások és eltérések ellenőrzése ill. ellenőriztetése után ugyancsak átvételi elismervény (ellenelismervény) mellett a Népgondozó Hivatalnak megküldi. Az elkészült jegyzékek elküldésükig páncélszekrényben őriztetnek. A jegyzékek elküldéséről a Hivatal esetenként jelentést tesz a belügyminiszternek.

II.

Egyéni igazolások kiadása és a számlálólapok kikeresése.

Egyéni igazolások kiadására irányuló kérelmeket a Hivatal csak abban az esetben fogad el, ha ilyenek szükségességét az érdekelt fél hatóságilag igazolni tudja. Egyéni adatot a Hivatal hatóságoknak általában nem ad ki, kivéve az áttelepítéssel foglalkozó hivatalos szerveket, (Népgondozó Hivatal, miniszteri biztos, mentesítő bizottság) valamint az államrendőrség politikai osztályának helyileg illeték csoportjait.

Az egyéni igazolások kiadását végző csoport (10 fő) vezetője egy személyben a munkálatok irányítója. Dr. Berti Béla miniszteri fogalmazó; a számlálólapok kiszedését végző munkacsoport (20 fő) vezetője Dr. Bessenyei István stat. felügyelő. Az előbbi csoport a régi épület I. em. 2. és 3. sz. sorában, az utóbbi ez idő szerint az új épület I. em. 1-től jobbra fekvő szobában és az I. em. 5. számtól balra eső munkaszobában van elhelyezve. Az anyanyelvi és nemzetiségi igazolást kérő fél vagy meghatalmazottja a kérelmlap (keresőlap) adatainak pontos kitöltése után a kérelmlapot a folyosón szolgálatot teljesítő tisztviselőnek adja át. Kezelési kérelmlapot más nevében nem adhat be. Kivételt képeznek e tekintetben a Hivatal elnöke, (alelnöke) a népszámlálási osztály vezetője, a svábmunkálatok közvetlen irányítója és a szakszervezeti bizottság elnöke, akik telefon útján előterjesztett indokok, megkeresések esetében is rendelkezésre állhatnak.

A kéréslapok átvételével megbízott tisztviselő az összegyűjtött kéréslapokat jegyzékekbe foglalja. (Jegyzék az 1946. évi .....hó .....napján beadott kérelmekről.) A jegyzék a következő adatokat tartalmazza: sorszám, név, jelenlegi lakhely, jegyzet. A postán beérkezett anyag az említett jegyzék egyidejű elkészítés mellett (Ritzky Katalin dr.) ugyancsak az átvétellel megbízott tisztviselőhöz kerül. A jegyzet rovatban kell feltüntetni, ha a kérelem nem kitelepítési, hanem más (névmagyarosítás, internálás alól való kivétel stb.) célt szolgál. Ez a körülmény a keresőlapra is rávezetendő.

A beadott kéréslapok keltezéssel és sorszámmal, valamint az átvevő tisztviselő (tisztviselők) aláírásával láttatnak el.

Az ilyen módon beadott, illetőleg átvett kéréslapokat egy másik tisztviselő a megfelelő községi borítékba helyezi. A községi borítékok betűrendben fekszenek. Külön borítékba kerülnek az egyéb (névmagyarosítási stb.) kérelmekre irányuló keresőlapok. Ezután a munkálatok irányítója vagy helyettese a sürgősségi (kitelepítési) sorrend szeme előtt tartásával a kézjeggyével ellátott keresőlapokat átküldi a számlálólapok kiszedését végző csoport vezetőjének, aki a raktár vezetőjével, vagy az oda beosztott tisztviselővel egyetértésben intézkedik az anyag felszállításáról és annak a kereső csoport tagjai között való szétosztásáról. A kiszedett számlálólapokat, amikor már nagyobb mennyiség áll rendelkezésre a csoportvezető oly módon foglalja jegyzékbe, hogy lehetőleg az azonos községbeli lapok sorrendben egymásután következzenek. (Jegyzék az 1946. évi .....hó .....-án átadott számlálólapokról.) A jegyzék a következő adatokat tartalmazza: sorszám, név, község megnevezése, visszavétel napja, jegyzet. A számlálólapok a keresőlapokkal együtt küldetnek át a régi épület I. em. 3. sz. alá. Megjegyzendő, hogy az egyes számlálólapok kikeresése az anyagszállítás elkerülésére (munkaerőhiány!) való tekintettel, a raktárhelyiségben történik. A kiszedő csoport tisztviselői által kikeresett lapokat a csoport vezetője jegyzékbe foglaltatja, e jegyzékeket kézjeggyével ellátja, majd a kiszedett számlálólapokkal együtt, a munkálatok irányítójához átküldi.

Ezután készül az ügyirat oly módon, hogy a beosztott gépirónők azokat azonnal elkészítik s így azok az ügyiratok összeolvasása után, mindjárt aláírásra, majd a nyilván tartási és iktatási teendők ellátása után az aláírással megbízott tisztviselőkhöz kerül. Az iktatószámmal ellátott igazolványok – a körözüvénynek megfelelően – ezután iratnak alá. Az aláírók csakis olyan igazolványt írhatnak alá, melyek keresőlapjának első bal sarkában a munkálatok vezetőjének (helyettesének) kézjegye látható.

A kész igazolványok általában postán, ajánlott levélben küldetnek meg. Indokolt esetben, kellő igazolás és az átvétel elismerése mellett az érdekelt fél (megbízottja) is átvehet igazolványt a kiadással megbízott tisztviselőtől. Kezelési tisztviselő – saját ill. családtagjainak igazolványán kívül – még mint meghatalmazott sem vehet át igazolványt. Az előadói ívek adatai jegyzékbe foglaltatnak, majd sorszám szerint a csoport irattárába kerülnek.

Az alábbiakban bemutatjuk, hogy milyen volt a Népgondozó Hivatalnak küldött névjegyzék és egyéni igazoló lap:

„.....vármegye.....község
város

AZ ÖSSZEÍROTT EGYÉN								
Folyószám	családi és utóneve (férjes vagy özvegy nőknél a férj neve is)	szülőanyja leány- kori neve	születési		lakhelye		bev. sz. német	
			helye	éve	utca	hsz.	anyanyelvű	nemzetis

„Magyar Központi
Statisztikai Hivatal
Igazoló lap

Írásbeli kérelmére hivatalosan igazolom, hogy az 1941. évi népszámlálás alkalmá-
val kitöltött számlálólapján az alábbi adatokat jegyezte be:

anyja neve: .....

anyanyelve: .....

nemzetisége: .....

Budapest, 194.... évi .....hó .....-n.

Az elnök megbízásából:

miniszteri osztálytanácsos.”

Dr. Thirring Lajos feljegyzéseiből kiderül, hogy milyen bonyolult, jelentős munka-
terhet jelentő feladatról volt szó. Jól dokumentáltan kellett megszervezni a munkákat
tekintettel arra, hogy egyes személyek életét alapvetően befolyásoló adatokról kellett
igazolást adni. Az egyéni kérelmek megítélése ismételten ütközést jelentett a Statisztikai
Hivatal vezetőinek, illetve más közigazgatási szerveknek, különösen a politikai
rendőrségnek az álláspontja között. A vita lényege az volt, hogy a Hivatal csak azokat
az adatokat adja meg, melyeket az ügyfél kér, vagy azokat is, melyekre az ügyfél ké-
relme nem terjed ki. Itt megint az ún. kitelepítési rendeletnek az a különösen visszata-
szító rendelkezése kerül előtérbe, mely szerint a német anyanyelvű, de magyar nemzeti-
ségű személyek is a rendelet hatálya alá kerültek. Több esetben az ügyfél csak annak
igazolását kérte, hogy milyen nemzetiségűnek vallotta magát és nem kért igazolást az
anyanyelvről, mely lehetett német anyanyelv is. (A munka jelentőségét jól mutatja,
hogy a Hivatal vezetői állandó rendőr őrszem kirendelését kérték a Hivatal épülete elé,
mivel rendszeresen hatalmas tömeg gyűlt össze azért, hogy igazolási kérelmét beadhas-
sa.)

Dr. Thirring Lajos és dr. Elekes Dezső a miniszterelnökhöz írt közös felterjeszté-
sükben jelezték álláspontjukat az egyéni igazolások kiadása tekintetében.

„Miniszterelnök Úr!

Tisztelettel jelentem Miniszterelnök Úrnak a következőket:

„A Hivatal kiadott egyes feleknek olyan igazolásokat is, amelyek csak arról adtak számot, hogy az illető milyen nemzetiségűnek vallotta magát. A politikai rendőrség álláspontja szerint ez kimeríti a német mentés kritériumait, mert – az anyanyelvi adat hiányában – alkalmas a kitelepítés ügyében a helyszínen döntést hozni hivatott és kellően nem tájékozott helyi hatóságok megtevéseére. Ilyen igazolványok vannak a politikai rendőrség birtokában Szathmári Gábor dr. és Szabó Bertalan dr. miniszteri segédtitkárok aláírásával.

A tényállás megállapítása céljából tisztelettel megemlítem, hogy a Hivatal az egyéni adatok kiadása tekintetében az 1929: XIX. t. c. rendelkezései alapján jár el és olyan adatról ad igazolást, amelyre nézve az érdekelt fél kérését előterjeszti. Az anyanyelvi vagy nemzetiségi kérdésekről nem csak kitelepítési ügyben kértek igazolást, hanem más célra is, így pl. névmagyarosítás, iparendedély, házasságkötés, hadifogolyügy, földhözjuttatás stb. céljaira.

A kitelepítés céljára a Hivatal a 12.330/1945.M.E.sz. rendelet 1.§.-a valamint a 70.010/1946.B.M. sz. rendelet 3.§ /2/ bekezdésében foglalt rendelkezéseknek megfelelően községenkint kimutatásokat (névjegyzékeket) állít össze és ad át a Népgondozó Hivatalnak. Kitelepítés elbírálásánál ezek a kimutatások a döntőek, a Belügyminisztérium és a Népgondozó Hivatal több ízben hangoztatott és a rendeletnek megfelelő álláspontja szerint is, és alig hihető, hogy a helyszínen eljáró hatóságok erről ne lennének tájékozva.

A hazai németiség kérdésének megoldásával kapcsolatban a Központi Statisztikai Hivatal olyan helyzet elé került, amely megdöntötte a statisztikai szolgálat törvényes alapjait és olyan feladatok megoldására kellett vállalkoznia, amelyek merőben különböztek eddigi tudományos munkarendjétől. Ezeket a feladatokat a Hivatalnak magasabb érdekek szolgálatában el kellett látnia, jól lehet sem személyzet, sem anyagi felszerelés dolgában nem állottak megfelelő eszközök rendelkezésére. Így súlyosan megrongált és jelentős részben használhatatlan épületeinkben gondolni sem lehetett arra, hogy az egyszerre okirati jellegűvé nyilvánított hatalmas tömegű népszámlálási anyag megfelelően tároltassék és kezeltessék. Erre a Hivatal számos esetben emlékiratban is felhívta a Miniszterelnökség és a Belügyminisztérium figyelmét. A Hivatal sűrű egymás utánban kiadott szigorú rendelkezésekkel, őrszolgálat szervezésével, jobb elhelyezés biztosításával stb. saját hatáskörében mindent elkövetett a biztonság fokozása és a visszaélések megakadályozása érdekében.

Budapest, 1946. évi március hó 4.-én.

Thirring Lajos dr. s. k.

Elekes Dezső dr. s. k.

miniszteri osztálytanácsos,

miniszteri tanácsos,

a népszámlálási osztály vezetője

alelnök.”

Ebben az iratban a Statisztikai Hivatal vezetői arra utaltak, hogy a Népgondozó Hivatalnak küldött jegyzék a hivatalos irat, tekintettel arra, hogy ezt a névjegyzéket a Népgondozó Hivatal még más rendelkezésre álló adattal (pl. hogy Volksbund tag volt-e az illető) is kiegészítette. Az egész kérdés a későbbiek során, mikor végre mentesítették a kitelepítések alól azokat, akik német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat, lényegében okafogyottá vált.

Tekintettel arra, hogy a Statisztikai Hivatal ilyen kényes kérdések kezelésére kényszerült, egyre szigorúbb hivatali rendtartást vezetett be. *Dr. Elekes Dezső* akkori elnök ún. „Körözüvények” egész sorát adta ki például a biztonsági szolgálat szervezéséről, a rendkívüli munkák által megkövetelt belszolgálati rendszabályokról, a statisztikai űrlapok megsemmisítéséről. Az államrendőrség politikai osztályának felszólítására a Hivatalban és a dolgozók lakásán az 1941. évi népszámlálás még fellelhető üres kérdőíveinek begyűjtését is elrendelték.

Valószínűleg a Statisztikai Hivatal vezetői is megkönnyebbülhettek, mikor jelentették, hogy a névjegyzék összeállítását lényegében befejezték. (Erről 1946. július 18-án levélben értesítették a belügyminisztert és a miniszterelnököt.) Tisztességes viselkedésükre mi sem jellemzőbb, hogy az egész apparátus munkaterhét jelentősen csökkentő feladat végeztével nem hagyták, hogy a másik nagy feladat – az egyéni igazolások kiadása – végrehajtása további jogsérelmet szenvedjen. Inkább vállalták azt, hogy az apparátus leterheltségét továbbra is magas fokon tartásák, mintsem hogy a polgárok számára oly fontos egyéni igazolások kiadása ne a statisztikai törvény szellemében történjen.

„Bizalmas! Sürgős!

Másolat a 4. 615/1946. sz. /II/1.0./ ügyviratról.

Irandó miniszterelnöki előadóívre!

P.d.

A Központi Statisztikai Hivatalnak Bojta államtitkár úrhoz tett jelentése szerint a magyarországi németek áttelepítésének végrehajtásához szükséges községek szerinti névjegyzékek összeállítása annyira előrehaladt, hogy a munka néhány napon belül befejeződik, ami időközben meg is történt. Így nincsen már technikai akadálya annak, hogy az anyanyelvi, illetőleg nemzetiségi adatokról egyéni igazolások az eddigieknél szélesebb körben kerüljenek kiadásra.

A jelenleg érvényben lévő rendelkezések szerint – amelyek elvileg csak a községek szerinti névjegyzékek elkészülésének idejére szóltak – az 1941. évi népszámlálás alkalmával tett anyanyelvi és nemzetiségi bejegyzésről az érdekeltek csak abban az esetben kaphattak igazolást, ha ennek igazolására őket valamelyik hatóság vagy hivatal felszólította. A tekintetbe jövő hatóságok köre meglehetősen szűk volt. (Áttelepítési miniszteri biztos, Népgondozó Hivatal, mentesítő bizottságok; nem áttelepítési ügyben az illetékes hatóság.)

Az igazolások kiadásánál elrendelt korlátozások – amelyek technikai okok miatt történtek – nehezen egyeztethetők össze a demokratikus szellemmel, mert az érdekeltekben azt a gondolatot ébreszthették, hogy elűtik őket a jogérvényesítés lehetőségétől. A legheylesőbb eljárás az összes korlátozások megszüntetése volna, de féltő, hogy ebben az esetben a Hivatalt olyan nagy tömegű kérelemmel árasztanák el, amelyeknek nem tudna megfelelni.

Athidalható megoldásnak kínálkozik az az eljárás, amely mindenkinek kiad igazolást, ha arra valóban szüksége van. Így a munkateher – a pusztán csak saját magukat megnyugtatni szándékozók elutasításával – lecsökkenthető, és emellett senki sem gondolhat arra, hogy valóban jogsérelmet éri.

Az eddigi megszorítás enyhítendő volna tehát oly módon, hogy a Hivatal azokon felül, akiket anyanyelvük vagy nemzetiségük igazolására valamilyen hatóság vagy hivatal felszólított, azoknak is kiad egyéni igazolványt, akik igazolják, hogy a kitelepítendő

névjegyzékén szerepelnek. Igazolvány volna kiadható ezen kívül olyan esetben is, ha az érdekelt személy hitelt érdemlően igazolja, vagy valószínűsíti, hogy feltételezett német-sége miatt valamilyen más joghátrány bekövetkezése fenyegeti.

Budapest, 1946. évi július hó 2-án.

Barsy s.k.

1. VI. 2.

Thirring s.k.

K

Elekes s.k.

VII. 3.”

A Statisztikai Hivatal 1945–1947. évi iktatókönyveiből látható, hogy ez a feladat milyen jelentős munkaterhet rótt a Hivatal apparátusára, különösen annak népszámlálási részlegére. (Például az 1945. évi iktatókönyv bejegyzésének fele az egyéni kérelmekkel foglalkozott.) Könnyen belátható és ezt *dr. Thirring Lajos* is többször jelezte, hogy egy-egy egyéni kérelem miatt számlálólapok tömegét kellett megmozgatni a rendkívül mos-toha munkakörülmények között dolgozó munkatársaknak. A fellelt dokumentumokból jól látszik, hogy míg a Hivatal vezetői a névjegyzék összeállításának és a Népgondozó Hivatalnak történő megküldésének feladatát jogellenesnek tartották és e feladatot meglehetősen kellellenül hajtották végre, addig az egyéni igazolások kiadását – átérezve a feladat jelentőségét – erőteljesen szorgalmazták és munkatársaikat magas színvonalú munkára ösztönözték.

A Statisztikai Hivatal ilyen jellegű feladatában az 1947. év sem hozott változást, továbbra is jelentős számú egyéni igazolásokat kellett az érintetteknek kiadni.

A téma még a Nemzetgyűlésben is szerepelt, a KSH szerepét tömören fogalmazta meg *Nagy Ferenc* miniszterelnök az 1946/47. évi hivatalos statisztikai munkaterről szóló jelentésében, amit 1947. április 22-én – néhány nappal az emigrálása előtt – terjesztett be.

„A most előterjesztett hivatalos statisztikai munkatervben felsorolt adatgyűjtéseken felül a 12330/1945. ME számú kormány-, valamint a 70010/1946. BM. számú belügy-miniszteri rendelet értelmében egészen kivételes és sok tekintetben rendeltetésével ellentétes feladat megoldása hárult a Központi Statisztikai Hivatalra. E rendeletek értelmében azokról az egyénekről, akik a jelenlegi (Trianoi) ország-területen belül az 1941. évi népszámlálás alkalmával magukat „német anyanyelvűeknek” vagy „német nemzetiségűeknek” vallották, a Központi Statisztikai Hivatal községenként kimutatásokat (névjegyzékeket) készített. E névjegyzékek elkészítésével egyidejűleg történt, illetőleg jelenleg is folyamatban van az érdekelt fél kérelmére az 1941. évi népszámlálás alkalmával bevallott anyanyelvi, illetőleg nemzetiségi hovatartozásáról egyéni igazolványok kiadása is. Ilyen igazolványok egyébként nemcsak a németek áttelepítésével kapcsolatban, hanem egyéb okokból (névmagyarosítás stb.) és már korábbi időpontokban is kiadattak.

Ez a rendkívüli feladat közel egy éven át a Központi Statisztikai Hivatal személyzetének jelentős részét (kb. egyötödét) igénybe vette s az 1946. év folyamán nagymértékben akadályozta a Hivatalt, hogy kizárólag az 1929. XIX. tc.-ben megszabott feladataival foglalkozzék.”

1948-ban már valóban az utómunkálatokon volt a hangsúly, a népszámlálási anyag kiselejtezése is szóba került.

Végül az egész statisztikai apparátus számára megkönnyebbülést jelentett, hogy az egyéni igazolások kiadásával kapcsolatos kérések is – legalábbis a hatóságok részéről – befejezettek nyilvánítottak. A Hivatalt erről hivatalosan is értesítették.

„*BELÜGYMINISZTERIUM*
I/4. Népgondozó Osztály
Budapest, V. Sas utca 12.
Telefon: 120-422

1045/1948. I/4. biz. szám.   Tárty: Anyanyelvi és nemzetiségi igazolványok kiadása.

Magyar Központi Statisztikai Hivatalnak,
B u d a p e s t

Értesítem, hogy a magyarországi német lakosságnak a 12.200/1947. Korm.sz. rendelet alapján való elbírálása – Budapest kivételével – az ország egész területén befejezést nyert. A vonatkozó névjegyzékek a községekben már mindenütt kifüggesztettek, így az érdekelteknek módjukban állott, amennyiben a besorolásukat sérelmesnek tartották, felszólalni és ehhez az anyanyelvi és nemzetiségi igazolást kikérni. Miután a Népgondozó Osztály vidéki kitelepítési ügyekkel 1949. január 1-től kezdődően nem foglalkozik, statisztikai igazolások kiadására az osztály részéről további szükség nincs. Budapest elbírálása előreláthatólag 1949. január hó 31-ig befejezést nyer, mindenesetre erről annak idején a t. Hivatalt értesítem.

Budapest, 1948. december 30.

A miniszter rendeletéből:

/Dr. Vicenty Ödön s.k./
miniszteri titkár”

Bélyegző: *Belügyminisztérium*

Az áttelepítési akció befejeződésére az 1949 októberében kiadott 4274/1949 (213) M. T. sz. rendelet utalt, majd végül 1950 márciusában a 84/1950/III.25./ M.T. szám alatt kiadott rendelet intézkedett „a német lakosság áttelepítésével kapcsolatban kibocsátott korlátozó rendelkezések alkalmazásának megszüntetése tárgyában”.

Összefoglalás

A kitelepítési akció mérlege abban összegezhető, hogy a magyarországi német lakosságnak mintegy fele kényszerült az ország elhagyására, ami egyúttal ingatlan vagyónának teljes és ingóságai jelentős részének elvesztésével járt. A magyar gazdaság szempontjából szintén hátrányt jelentett, hogy – főleg az akció első szakaszában – nagy számban telepítettek ki szakképzett iparosokat, szakmunkásokat, földjüket belterjesen művelő gazdákat, továbbá más hasznos tevékenységet folytató személyeket.

A végül Magyarországon maradó németek is éveken át többnyire bizonytalanságban, hátrányos körülmények között éltek.

Az utóhatást önmagában is jelzi, hogy az 1949. évi népszámlálás alkalmával a megmaradt németiségnek is csak töredéke (22 ezer fő) vallotta magát német anyanyelvűnek és csupán 2600 fő német nemzetiségűnek. A bevallás arányai később javultak, de bizonyos tartózkodást – főleg a nemzetiség bevallást – még évtizedeken át nyomon lehetett követni.

Az 1941. évi népszámlálás adataival való visszaélés rendkívüli körülmények között valósult meg, akkor, amikor Európa-szerte erőszakos módon végrehajtott lakosságcsere történtek. (A szövetséges hatalmak előzetesen Lengyelországból 3,5 millió, Csehszlovákiából, Ausztriából és Magyarországról 3,2 millió német kitelepítését írták elő.) Még ilyen körülmények között is – mint fentebb érzékeltettük – voltak tiltakozások e módszer alkalmazása ellen. A KSH-t mint a statisztika alkalmazásáért felelős intézményt különösen érintette a népszámlálási adatokkal történő visszaélés utóhatása. Évtizedekig kellett viselnie következményeit és lakossági felvételek során szembesülnie az adatszolgáltatók bizalmatlanságával, akkor, amikor – a vázolt feltételek között – a felelősségét messze meghaladó szempontok kényszerítő ereje érvényesült.

A statisztikai adatok bizalmas kezelésének jogellenes megsértése nem azt jelenti, hogy le kell mondani arról, hogy a statisztika eszköztárából a személyes adatok felvételét – egy későbbi jogtalanságra felkészülve – mellőzzük. (Hiszen a modern államban számos intézmény, hatóság kezel személyes adatokat.) Sokkal inkább feladat az, hogy az államnak és polgárainak mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a jogállamiság keretei között éljenek, és ez kellő biztosítékot jelent a statisztikai adatokkal történő visszaéléssel szemben.

IRODALOM

- Balogh Sándor*: Magyarország külpolitikája, 1945–1950. Budapest, 1988. Kossuth Kiadó, 393 oldal.
- Fehér István*: A magyarországi németek kitelepítése, 1945–1950. Budapest, 1988. Akadémia Kiadó, 232 oldal.
- Földesi Margit*: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon. Budapest, 1995. IKVA, 203 oldal.
- Tóth Ágnes*: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. Kecskemét, 1993. Megyei Levéltár, 221 oldal.
- Zielbauer György*: Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből (1945–1949). Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó, 142 oldal.

Zielbauer György: A magyarországi németiség nehéz évtizede (1945–1955). Szombathely-Vép, 1990. Pannon Műhely, 175 oldal.

Die Deutschen in Ungarn zwischen 1870–1980. Red.: *J. Kovacsics*. Budapest, 1993. ELTE, 153 oldal.

A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéshez. Tudományos tanácskozás az elűzés 50. évfordulóján. Szerk.: *Zielbauer György*. Budapest, 1996. Orsz. Német Önkormányzat, 300 oldal.

Tárgyszavak:

Népszámlálás

Nemzetközi vándorlás

**CIRCUMSTANCES OF USING LISTS OF NAMES
AT COMPILED AND USED THEM AT THE OUT SETTLING
OF GERMANS FROM HUNGARY**